

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הערות לשון, משלבים ולהגים בספרו של אלי עמיר "אהבת שאול"

הסיפור "אהבת שאול"¹ מסופר בגוף ראשון מפי שאול בר אדון, בחור ספרדי "סמ"ך טי"ת", דור שביעי בארץ. שאול מספר את סיפורו בראשית שנות התשעים, והוא אז אמור להיות כבן 52, ובסיפורו זה הוא מתאר כל הקורות אותו ואת חבריו ומשפחותיהם בתקופה של למעלה מארבעים שנה. אך כיוון שהוא פונה לקוראים של שנות התשעים, הוא רואה צורך להעיר מדי פעם בפעם כי תנאי החיים ששררו לפני כמה עשרות שנים שונים היו מאלה שבימינו. כגון: "צריך לזכור שבימים ההם עדיין לא היתה התנועה כבדה כל כך בערים, המכוניות לא היו רבות כל כך, והנהוג הצעיר בקטנוע ראה את עצמו מלך" (עמ' 96). "בילדותי היו פשוטי עם כמונו הולכים ברגל, או נוסעים באוטובוס" (עמ' 224). "עדיין לא היתה אז טלוויזיה בארץ" (עמ' 153, וכן עמ' 190), "הבית היה מוסק בתנור נפט" (עמ' 7), ועוד.

אולם השינויים לא חלו באורח החיים בלבד. גם הלשון העברית השתנתה לא מעט במשך שנים אלה: מונחים וביטויים שהיו רווחים בתקופה קודמת חדלו לשמש והומרו בביטויים אחרים. אף באותה תקופה עצמה אין אחדות בלשון: מוצא אתה הבדלים בין יוצאי ארצות שונות ובין אנשים בעלי רקע שונה, ועוד ועוד. הקורא ספר זה עשוי אפוא ללמוד הרבה לא רק על אורח החיים שרווח באותם הימים, אלא גם על משלביה השונים של הלשון העברית ועל התמורות שחלו בה בעשרות השנים האחרונות, כפי שהסופר אלי עמיר, שניחן באוזן קשבת לכל גוון בלשון וברגישות ליופייה של הבעה, מתאר באמנות ובחן רב. על ענייני הלשון שנזכרו בספר, ועל אלה בלבד, ידובר במאמר זה.

א. הערות מפורשות על שינויי מילים ומונחים

נפתח בשינויי לשון שהמספר מעיר עליהם במפורש; במקרים רבים הוא מביא את שתי הצורות, זו של אז וזו של ימינו.

1. מונחים שלא היו קיימים עדיין בתקופת האירוע המסופר, והשימוש בהם

הוחל רק בתקופה מאוחרת יותר

● **מונית.** "לבסוף עצרנו מונית, כלומר טקסי – המילה מונית עדיין לא באה לעולם בימים ההם – ונסענו בה" (עמ' 7).

מקרה זה אירע, לפי המספר, "שנתיים ימים לאחר מלחמת השחרור". לאמתו של דבר, המונח **מונית** כבר חודש זמן מה לפני כן,² אך הוא לא דחק מיד את **הטקסי** (ולמעשה בלשון הדיבור הוא לא דחק אותו לחלוטין עד היום). תקופת מה שימשו שניהם יחדיו, ובכפיפה אחת ממש. למשל, ב"לוח הארץ לשנת תש"י (1949/50)", שנדפס בסוף שנת תש"ט (בערך בספטמבר 1949), מובאת בין מודעות הפרסומת שבסוף הספר מודעה של חברת "נשר", ומוזכרים בה גם **טקסי** וגם **מונית** (ראה בתצלום).

נשר

טקסי ושרות מכוניות
אגודה שתופית בירושלים בע"מ

ירושלים, רח' המלך דוד 21
טלפונים:

3300, 3000

שרות מוניות יומם ולילה (24 שעות)
שרות מוניות ירושלים-לוד (שדה תעופה)
סוירים וטיולים בהדרכה בכל הארץ

לעומת זאת במודעה אחרת המתפרסמת בלוח לפני המודעה הנ"ל, מוזכר רק **טקסי**: "קשר – שרות טקסי המקשר את ערי ישראל". גם ב"לוח הארץ לשנת תשי"ב (1951/52)" מוצאים אנו עדיין את **טקסי** במודעה של "טקסי בלפור". אך בסטטיסטיקה על "כלי רכב לפי סוגיהם" שבעמ' 312 שם מדובר על **מוניות** בלבד. כלי הרכב המנויים שם הם מכוניות משא, מכוניות פרטיות, מוניות, אוטובוסים, כלי רכב מיוחדים, אופנועים (תן דעתך: **מכוניות משא** ולא **משאיות**; המונח **משאית** חודש רק לאחר מכן).

● **עותק.** ילד אומר לשאול: "זה ספר נהדר, כדאי לך לקרוא, יש כמה אחדים בספרייה". ועל כך מעיר המספר: "המילה עותקים עדיין לא באה לעולם" (עמ' 190).

יש לציין, כי המונח **עותק** נקבע בשנת 1960 על ידי האקדמיה ללשון העברית במקום המונח הלועזי **אקסמפלר**.³ אמנם לפי חישובי נאמרו דברי הילד שבסיפור קצת אחרי 1960, אך אין לבוא בטענות אל המספר, שהרי במקרים רבים החלטות האקדמיה אינן מגיעות לידיעת הציבור ובוודאי שאינן זוכות לשימוש נפוץ מיד עם קביעתן.

● **בחירות מקדימות.** "ובייחוד בימי שיטת הבחירות המקדימות (שקורין פריימריזש בלעז, כמו שמן הסתם היה אומר רש"י המתוק של פרשת השבוע של ימי ילדותי)" (עמ' 318).

את המונח **בחירות מקדימות** ל**פריימריס** קבעה האקדמיה בשנים האחרונות בלבד.

● **משפחה חד הורית.** "היה נדמה לה בתחילה שיש בה האומץ לגדל ילד לבדה ולהעמיד מה שעתיד להיקרא לאחר שנים 'משפחה חד הורית'" (עמ' 38).

2. מונח עברי מוחלף במונח עברי אחר

● **בית-ספר עממי – בית-ספר יסודי.** "הטילה עלי לקרוא בטקס הסיום של כיתה ו'יו בבית הספר העממי – מה שקרוי היסודי היום – את הבלדה 'עין דור'" (עמ' 107).

אכן, תחילה רווח בארץ השם **בית ספר עממי**, על פי הגרמנית Volksschule. לאחר מכן החלו לקרוא **בית ספר יסודי**, על פי האנגלית elementary school. נראה שמעבר זה החל סמוך להקמת המדינה. בעיתון הסתדרות המורים "הד החינוך", שנה כא חוברת א (כסלו תש"ז), עמ' 49 ואילך, מובא תרגום עברי של "דו"ח של ועדת מיניסטרוני המושבות הבריטי לחקירת החינוך העברי בא"י", ובו הערה (עמ' 54): "בדברנו על בתי הספר העבריים השתמשנו במונחים 'בית ספר עממי' (Elementary School) ו'בית ספר תיכוני' (Secondary School) משום שביטויים אלה שגורים בארץ ישראל. אין זה מענייננו לקבוע אם בעתיד כדאי להנהיג את השימוש במונחים 'בית ספר למתחילים' (Primary School) ו'בית ספר תיכוני'". תן דעתך, כי אף שבמקור האנגלי נכתב elementary school, לא תרגם כאן המתרגם "בית ספר יסודי", אלא "בית ספר עממי" דווקא, המונח המקובל באותם הימים. אולם כבר באותה חוברת של "הד החינוך" מוצאים אנו את שני המונחים משמשים זה לצד זה: בעמ' 13 מובא מאמר שכותרתו "מהמתודיקה של

הקריאה בביה"ס היסודי", ובמאמר אחר, בעמ' 26, מדובר על כיתה "עממית". מעניין לציין, כי בכתב העת "החינוך", תשרי-כסלו תש"ח, במאמרו של ד"ר א' מור (עמ' 34) מדובר על "ביה"ס העממי", אך כשנתיים לאחר מכן, במאמר אחר של אותו מחבר ("החינוך" תש"י, חוב' א, עמ' 56), אנו מוצאים את המונח "בי"ס יסודי". לאמתו של דבר שני המונחים שימשו לאורך זמן בלא הבחנה, אך במשך הזמן הלך ונדחק המונח **עממי**. אין ספק כי לאחר שהוקמה חטיבת הביניים ובית הספר העממי/היסודי צומצם לשש שנות לימוד, נדחה השם **עממי** לחלוטין, ובית הספר נקרא **יסודי** בלבד.

3. מונח לועזי מוחלף במונח לועזי אחר

● **בויזם – אינטרסול**. "היה [אביו של שאול] עולה אל מה שקראנו ה'בויזם' (רק מפיה של חיה נודע לי שכך קרויה ביידיש דווקא עליית הגג בבית, או עליית התקרה בדירה, מה שקרוי היום 'אינטרסול' – אני הייתי בטוח שזאת מילה בלדינו)" (עמ' 151–152).

אכן, **בויזם** לקוחה מידיש, ו**אינטרסול** – מצרפתית (entresol). במילון רב-מילים בעריכת י' שויקה מובאת המילה **אינטרסול** ללא ציון משלב, ואילו על **בויזם** צוין שהיא "בלשון הדיבור"⁴.

● **טרקלין – סלון**. חיה, חברתו של שאול, מספרת: "יש פה שלושה חדרים, אחד לי ואחד לה, וטרקלין – המורה שלנו בתיכון, לכימיה דווקא, היה אומר שבעברית צריך לומר טרקלין – לא סלון ולא חדר אורחים ולא חדר מגורים, וזה כבר נהיה לי הרגל" (עמ' 58).

המילה **טרקלין** נכנסה לעברית עוד בתקופת חז"ל ומקורה בלטינית triclīnum; **סלון** נכנסה לעברית החדשה מן הצרפתית salon (היא מצויה גם באיטלקית salone ובאנגלית saloon). **טרקלין**, המצויה כאמור בלשון חז"ל, נחשבת בלשון ימינו ל"לשון גבוהה".

4. ביטויים וצירופי לשון

המספר מעיר לא על מונחים בלבד אלא גם על ביטויים וצירופי לשון שחלו בהם שינויים. לרוב אלה ביטויים קדומים שהומרו בביטויים מלשון הדיבור של ימינו, וכפי שאפשר לחוש מניסוחו של הסופר, אין הוא רואה בעין יפה רבים משינויים אלה.

● **מתחשק לי – בא לי על**. "פעמים אחדות שאלה אותי אם לא מתחשקת לי (היום בוודאי היתה אומרת אם לא בא לי על) חרמונה או אחרת מבנות זוגו של אבשי" (עמ' 103).

● **הישמר לנפשך – שמור על עצמך.** "ועוד אמרה [סמדר], כמו חיה בשעתה: 'תשתדל לא להיות יותר מדי גיבור, הישמר לנפשך'. והזילה דמעה. סמדר, שהיתה גדולה ממני אחת עשרה שנים, היתה שייכת לדור שעדיין לא התקבע אצלו התרגום 'שמור על עצמך' לביטוי האנגלי take care, והביטוי 'הישמר לנפשך' נשמע נלבב ועצוב בפה" (עמ' 213–214).

● **לנסות אליה דבר – להתחיל אתה.** סמדר אומרת לשאול: "בחור צעיר מתעניין בי, אולי מנסה אלי דבר, אחרי כמה שנים שראיתי את עצמי זנוחה ומויובשת". ושאול ממשיך לספר לנו: "עד היום הזה אני אוהב לומר 'לנסות אליה דבר' במקום 'להתחיל אתה' – איזה ביטוי מקסים שהלך לאיבוד בעברית החדשה" (עמ' 216).

● **שלא נתהלך נפוחים מרוב היברים – שלא יעלה לנו השתן לראש.** רופא הגדוד אומר מיד לאחר מלחמת ששת הימים: "ובלבד שנדע לנצל את הנצחון הזה ולא נתהלך נפוחים מרוב היברים" (עמ' 250). אבשי שואל את הרופא: "מה זה היברים?" ועל כך מספר שאול: "הרופא בחר לשתוק ולא להשיב, ואני ראיתי צורך להשיב על השאלה כדי להפיג את המתיחות העומדת באוויר. היום היה לי קל מאוד להסביר להבירה מה פירוש 'שלא נתהלך נפוחים מרוב היברים'; הייתי אומר להם: 'שלא יעלה לנו השתן לראש', וחסל. אבל בימים ההם עדיין לא המציאו להבירה את הביטוי האסתטי הזה, ואני הסברתי מה שלמדתי כשעבדתי בעקשנות על האנגלית שלי בסטנפורד: שזאת מילה ממוצא יווני, ופירושה יהירות ובטחון עצמי נפרז. מְזִי הפכה את פניה מכריעתה על יד הדגים הנאפים ברמץ, ואמרה: 'בקיצור, שחצנות והשתחצות פשוטה'" (עמ' 251).

ב. לשון המושפעת מן המקורות ומן המסורת היהודית

עד כה הבאנו שינויי לשון שהסופר העיר עליהם במפורש. נעבור עתה להתבונן בלשונן של הדמויות הנזכרות בספר. ואכן, כשאתה קורא את דבריהן, בעיקר הדברים הנאמרים בדיבור ישיר, אתה שומע שפע של גווני: הדמויות מדברות כל אחת בלשון המיוחדת לה, ועל פי דיבורה של כל אחת מהן יכול אתה לקבוע בנקל מה השכלתה וחינוכה, מה עבודתה ועיסוקה, מאיזו ארץ עלתה ולאיזה דור היא שייכת.

נפתח בלשונם של אלה שנתחנכו על ברכי המסורת וינקו מן המקורות. בימינו נחשבת לשון זו ל"גבוהה" ואף יש שיכנוה "מליצית".

מנחם בגין, למשל, שואל: "של מי עלם החמודות הזה?" (עמ' 8). ואת אמו של שאול הוא מברך: "רבקה, יש לך בן חמודות, תזכי לגדל אותו לחופה

ולמעשים טובים ולאהבת עם ישראל וארץ ישראל" (עמ' 177). על אויבי ישראל בשואה הוא אומר: "עמדו עלינו לכלותנו והקדוש ברוך הוא הצילנו מידם" (עמ' 53).

אף אביו של שאול מדבר על הזכות הגדולה "לראות פנים אל פנים את מפקדנו ומנהיגנו הגדול מנחם בגין, יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים" (עמ' 7, וכן עמ' 87).

בוקס, דודתו של שאול, אף היא נוקטת לשון מקרא: "ועור פניה צח, ולחייה ורודות, וכולה יפה כְּלָבָנָה בָּרָה פְּחֻמָּה" (עמ' 44). וכשהיא מזכירה תאריך "נוצרי" היא מוסיפה "למנינים": "בשנת תרצ"ד, היא שנת 1934 (למנינים, כלשונה של דודת) (עמ' 43).

אף אביה של חיה, חברתו של שאול, נמצא נוקט סגנון מקרא: "'חיה גיטל, אַת רוצה להוריד את שִׁבְתָּנוּ בִּיגוֹן שאולה? זה מה שאבא שואל אותי בעברית בתוך שטף התוכחות בפולנית וביידיש" (עמ' 59).

מירה'לה הנזירה מושפעת אף היא מלשון המקרא, שהרי מעיינת היא הרבה בתנ"ך. בפנותה אל חיה היא אומרת לה: "פרו ורבו ומלאו את הארץ, אחותי, היי לאלפי רבבה" (עמ' 119). ולשאול היא כותבת: "תודה על דרישת השלום שהשארתי לי, להודיעני שחזרת בשלום מן התשועה הגדולה שעשה אלוהים לעמו ישראל [...] שבעזרת האל כי רבה השכילו להסיר ברוב גבורה ותושייה את המצור ששמו על הארץ כל הקמים עלינו [...] ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום" (עמ' 258). על שיחתו של אבשי עם חיה אומרת הנזירה: "ואז הוא דיבר אתה קשות", ועל כך מעיר המספר: "נוסח של נזירה נעימת הליכות. מי יודע מה זה 'דיבר אתה קשות'. אבשי ידע להיות בוטה וגס" (עמ' 331). על הביטוי "לוויית חן" שמירה'לה משתמשת בו כשהיא אומרת לשאול: "הצדעיים המאפירות האלה מוסיפות לך לוויית חן", מעיר לנו המספר: "אולי 'לוויית חן' הוא הגרסה של נזירה לִסְקָס אֶפִּיל" (עמ' 326).

כשהצעירים בימינו משתמשים בלשון המקרא, אין הם עושים זאת אלא בהומור בלבד. שאול מספר על שיחתו עם חיה: "ומתוך מבוכה פתאומית עברתי לנעימה מבודחת מעט, ואמרתי בעברית של ספרי ילדותי: 'התהיי לי לאשה?' [...] לבסוף החזירה לי באותו מטבע: 'היה אהיה'" (עמ' 105).

ג. לשונם של בני העדות

הלשון המושפעת מן המקורות ומן המסורת, שתוארה בפרק הקודם, משותפת בדרך כלל לכל אלה שקראו ושנו או שהכירו את המסורת היהודית, ובלא הבחנה של ממש על פי ארצות מוצאם. בפרק זה נתבונן בלשונם המיוחדת של בני העדות העולה מן הספר.

כיוון שלשאל היו חברים יוצאי עדות שונות, אנו מוצאים בספר מגוון של דיבורים ומבטאים המאפיינים את העדות; אלה נשמעים בעיקר מפי הוריהם של הצעירים ומפי בני הדור הקודם בכללו.

ספרדים

כאמור, שאול הוא ממשפחת ספרדים שלשון האם שלהם היא ספניולית, שהיא ספרדית-יהודית, או כפי שנוהגים לקרוא לה שלא במדויק: לאדינו. השפעת לשון זו מורגשת בדיבורם של הורי שאול ושכניהם הספרדים, אך לא בלשונם של שאול עצמו, אף שגם הוא יודע לשון זו.

ההשפעה העיקרית של הספרדית-היהודית ניכרת כאן במילים ובביטויים מלשון זו המשולבים בתוך הדיבור העברי.⁵ למשל, רבקה, אמו של שאול, מקוננת על גורלה של מיקה שבספרו של משה שמיר "הוא הלך בשדות": "למה נהרג לה, נִי דִי מִי, נִי דִי מוֹזָקְרוֹס! [=אוי ואבוי לי, אוי ואבוי לנו] איזה יִפָּה, איזה בחור, ריבונו של עולם! אֶ דִּי סִנְטוֹ סִנְיֹר דֶּל מוֹנְדוֹ! [=אהה, אלוהים הקדוש, ריבונו של עולם] אין צדק בעולם!" (עמ' 49). ועל חיה שביטלה את אירוסיה היא אומרת: "כל הכבוד לה! קְרִינָה מִייה! אֹזִיֹס מִיֹּס! [=אהובתי שלי, עיני שלי] אני אוהבת אותה!" (עמ' 184). אף שמעון, אביו של שאול, משלב בדבריו מילים בספניולית: "תאמין לי, מִי אִיִּזוֹ [=בני], זה לא בשבילך" (עמ' 182). ושכנה מספרת לשאול על רבקה אמו: "היינו מזמינים את רבקה'לה להיכנס אלינו לפינג'אניקו די קפה, כמו שהיא היתה אומרת" (עמ' 301). שאול עצמו נקרא בלשון חיבה: "שאוליקו" (עמ' 171, 184).

בקרוב הספרדים אנו מוצאים גם ביטויים עבריים המיוחדים להם. למשל, כשהיה שאול בר-מצווה פנו הנשים אל אמו ובירכו את בנה בברכה המקובלת בפי ספרדים ובני עדות המזרח: "בן פורת יוסף" (עמ' 177). השכנה הפולנייה מספרת לשאול הספרדי על בעלה האורפלי: "הוא מת בינתיים, נהרג בתאונה, המרוחם - כך אומרים אצלם, אצל האורפלים, המרוחם... מה?... גם אצלכם? בוודאי! תראה למי אני מסבירה את זה! הראש כבר לא עובד!" (עמ' 298).

אשכנזים

כמה מן הדמויות בספר הם ילידי פולין: יוז'י ואשתו לולה, הגרים בכפר תבור, ודורה, שכתם של הורי שאול בירושלים. בדיבורם של אלו אנו מוצאים מילים עבריות המבוטאות במבטא האשכנזי וכן שילוב של מילים ומשפטים בידיש.

במבטא העיצורים אנו מוצאים תי"ו רפה ההגוי כסמ"ך. דורה, למשל, אומרת לשאול: "אוי כמה עוֹגֶמֶס נפש היתה לאמא שלך" (עמ' 300, וכן עמ' 302).

במבטא התנועות אנו מוצאים את הקמץ ההגוי כ־ו. יוזי, למשל, שואל: "מה לוֹתֶת לוֹכֶם?" (עמ' 110). ודורה אומרת: "בגילי צריך לומר בוךֶה השם יום [...] אבי עליו השוֹלֶם [...] אלה המחוטונים שלי [...] אחי עליו השוֹלֶם" (עמ' 297; וכן עמ' 296, 299, 302).

יש שתנועה בהברה סופית לא מוטעמת (לפי ההגייה האשכנזית) נשמעת כסגול. בדבריה של לולה אנו שומעים: "אֶ קִיצֶר, למה נאריך בדברים [...] הם אוכלים ביום כִּפָּר" (עמ' 201), והשווה גם מה שהובא בקטע הקודם: "עליו השוֹלֶם".

אצל לולה בשיחתה עם שאול נשמע החולם כצירי: "אז אני שואלת אותך – זה לא עִלּוֹם גִּילּוֹם? מה? אֶה, זה עולם גוֹלֶם, תסלח לי, שכחתי שאתה לא רגיל להברה האשכנזית של המילים העבריות שהשתקעו בידיש, תסלח לי אם אני נסחפת מעט לשפה ההיא של העולם ההוא שהיה ואיננו" (עמ' 201).

לכאורה יש לתמוה על שמבטא זה הושם בפיה של לולה הפולנייה. פולנים אמורים להגות עוֹלָם גוֹלָם. הגיית חולם כצירי – עִלּוֹם גִּילּוֹם – מיוחדת לליטאים, ובדרך כלל אין לצפות להגייה כזו בפי יהודי פולני. אך כיוון שלולה למדה בוויילנה, כפי שהיא מעידה על עצמה (עמ' 201), ניתן להסביר את השפעת ההגייה הליטאית בפיה.⁶

כאמור, אנו מוצאים גם מילים וביטויים בידיש המשולבים בתוך דיבור עברי. דורה, למשל, אומרת: "אבל אַן אֶלְטֶה אִידֶנֶה, יהודיה זקנה כמוני [...]" (עמ' 296). "תאמין לי, זה אֶ גוֹט זאָ [=גורל מאלוהים], מתנה משמים" (עמ' 297), "יש לי נחת מהבִּסְחִידָקָה [=מן הבת היחידה] הזאת – טָפו טָפו! אבל מה? שוב נולד בן, מאיר, מִיין זִיסֶר מַאִירָקָה [=מאיר המתוק שלי]" (עמ' 298). "בוער לו לחזור למחשב שלו וליִוְנֶה מִידֶלֶךְ [=ולבחורות הצעירות] שלו" (עמ' 300). "תראה איך אני זוכרת פתאום, גִּי יִיס, לָךְ תדע מתי הראש עובד ומתי לא" (עמ' 300). "הלוא בחורה יכולה להיות גם עֶקְשָׁנֶתָה [=עקשנית] כמוני" (עמ' 305). וכן בדבריה של לולה: "הלוא היא אֶ טִיָּרֶה אִידִישֶׁה טוֹכָטֶר, בת ישראל יקרה" (עמ' 201).

מעניין כיצד מבקש המספר לדעת בדיוק הגייתו של מילה. יוזי אומר לשאול ולחיה: "דרישת שלום למִיָּהֲלָה", ואז שואל שאול את חיה: "אומרים מִיָּהֲלָה או מִיָּהֲלָה?" והיא עונה: "לא חשוב, כרצונך. בעברית זה מִיָּהֲלָה ובידיש זה מִיָּהֲלָה" (עמ' 116).

כל אלה שהשפעת יידיש ניכרת בדיבורם הם בני הדור הקודם, בני דורם של

הורי שאול והורי חיה. אצל הצעירים עצמם אתה מוצא את היידיש רק במילים שחדרו לעברית המדוברת, ואף אלה – בהומור בלבד. דיבורה של חיה, שאף היא ילידת פולין, אינו מושפע מן היידיש, וכשהיא משתמשת במילים עבריות כהגייטס ביידיש היא מתכוונת להביע בכך משהו, כגון החיבה שהיא מביעה כשהיא "גוערת" בשאול: "משוּגָעֶךָ מתוק שלי!" (עמ' 107), או האירוניה שבדבריה כשהיא אומרת לשאול: "בעצם הייתי זכאית לקבל דיור במעונות, יש לי כל ה'יחסי' הנדרש, אני תל-אביבית, ניצולת שואה, בוגרת מעברה" (עמ' 59).

תימנים

אבשי, חברו של שאול, הוא תימני, אך לשונו היא הלשון המדוברת שבפי כל הצעירים. ביטויים "תימניים" נקרים בדיבורו רק לעתים רחוקות, בדרך פנייתו לאמו: "יִמָּא, עליתי בדרגה [...] יִמָּא, זה שאול" (עמ' 11), או כשהוא אומר על מישהי: "מדברת יפה, הקטנה הַמְזֻרְתָּה" (עמ' 34). עיקר ההשפעה התימנית ניכרת בלשון אמו של אבשי, המאופיינת בעיקר בהגיית הקמץ התימני. היא קוראת, למשל, לבנה ואומרת לו: "אבשולום, כְּפֹרֹוּ עליך [...] אבשולום, בֹּרֹונךְ הבא מחמול" (עמ' 11). לשאול היא מספרת: "את השולחֹון הזה קנה לי" (עמ' 12), והיא מזמינה אותו ואת בנה: "בְּקוּשׁוֹ, תתכבדו" (שם). את בנה היא מברכת: "כְּפֹרֹוּ, השם ישמור אותך ואת אחיך ואת כל בני ישראל, אמין" (עמ' 280). אמת, לא כל המילים מושמות בפיה בהגייה תימנית. יש עוד מילים בתנועת קמץ שהסופר לא טרח לרשמן כאן בחולם (כגון: עֶלְיֵךְ, קֶנָה). הוא הסתפק בציון הגייה זו במספר מסוים של מילים, בעיקר מילים אופייניות, כדי לאפשר לנו לחוש את אופן הדיבור המיוחד של אותה עדה.

עיראקים

לשונם של יהודי עיראק מאופיינת כאן בהגיית בִּי"ת רפה כדגושה ובהגיית צד"י כסמ"ך.⁷ כך, למשל, אומר אדון יחזקאל נעים: "תוסרת חוס [...] עם קֶסֶת פרוטקסיה אפשר לבנות עוד קומה או שתיים [...] זה יעלה קֶסֶת כסף, אדון בר אדון. אולי גם נסתרך לנסוע לפריס" (עמ' 338); "סֶרֶיך פנים פוקר, אדון בר אדון. הקרקע של הבית הזה עלתה חסי חנים [...] תן לי להרוג להם את הלב" (עמ' 339); "אסלנו בבגדד היו ארגזי נדוניה נפלאים מדמשק ומלבנון ומשבטים בְּרֶפְרִים מֶסְפֹּון אפריקה, מַעֵס ברוש מגולף" (עמ' 340). יש שתווית המושא **את** מושמטת, שהרי בערבית היא אינה משמשת, כגון בדבריו של אדון צאלח שמש קטן, רואה חשבון עיראקי: "נבדוק אם אפשר

לסדר הזה" (עמ' 338). ובדבריו של נעים: "נבדוק הזה ונודיע לך" (שם), "כל כך אהבתי הזה [...] יעשה לך הזה במחיר טוב" (עמ' 340).⁸ לדיבור מיוחדות גם כמה מילים ערביות, כמו **ואללה** כמילת שבועה, והמילית **אַמא** במקום "אבל": "ואללה חשפתי אכלנו אותה במחיר, עמדתי על המקח בכל הכוח על כל פרט, אדון בר אדון, אַמא הארגזים שפרו אותי" (עמ' 340).

השפעת הערבית

מילים ערביות נשמעות בשיחה עם ערבים, ואלו הן בעיקר מילות ברכה ותודה. אישה ערבייה מזמינה את אמו של זכי: "אַם זְכִי, תַּפְדְּלִי" (עמ' 30), ואמו של זכי מודה לערבייה: "תַּסְלֵם אִידִיכִי, יָא אַם נֶאצֶּר" (עמ' 31). לולה אומרת לסעד, נהג המונית: "טוב עשית, סעד, שוקרן,⁹ מַעָה אֶסְלֶאמָה" (עמ' 203).

אצל בני טבריה מוצאים אנו אף עגה מיוחדת: "זכי היה טברייני אַסְלִי, בדרך עליז ומשובב נפש, שבגללו השתלבו בדיבורנו מיני ביטויים בעגה הטבריאנית, כמו 'בלוט', כלומר לא דובים ולא יער, 'חליק', כלומר עזוב את זה, 'ושוף לך' – תראו אותי" (עמ' 23). אצל רוזינה, אמו של זכי, אנו שומעים: "זכי מדלע – מפונק" (עמ' 30), "וְלֹא יְהִמֵּק" (שם), "אַם נֶאצֶּר אִידִיךְ שאנחנו יעני צאֶחְבוֹת, אני יודעת שהיא שונאת את כולנו" (עמ' 36).

מילים ערביות מצויות גם בלשונם של ספרדים, שהרי הם ידעו לשון זו, ולעתים אתה מוצא באותו משפט גם ערבית וגם ספניולית. אמו של שאול מנחמת את בעלה ובנה לאחר הפסד של בית"ר במשחק: "'הפסדנו – הפסדנו, מה לעשות, מַעְלִיש, בפעם הבאה! טוֹאֶרְטוֹ קֶה וְאִיהַ דְּרָצִיוֹ קֶה וְנִנְהַ, כלומר גם אם יצאת לדרך עקום, סופך לשוב בקומה זקופה" (עמ' 151). אביו של שאול אומר לאלהו מרידור: "אנא עאָרְף, לא נעים לי" (עמ' 171).

מילים וביטויים מערבית חדרו כידוע גם ללשון הדיבור של ימינו, ועל כך בפרק הבא.

ד. הלשון העברית של ימינו

הצעירים, בני דורו של שאול, מדברים בלשון הדיבור של ימינו, בסלנג של "צברים".

אבשי אומר למִזִּי: "לא כדאי לך לקלקל פיגורה כזאת. היית צריכה לראות את הַגִּיחַש הזה טורף את הפיתות של אמִי" (עמ' 11). ולזכי הוא אומר: "אִידִיךְ שאנחנו מגיעים לבסיס אני זורק אותך מהיחידה" (עמ' 27). את שאול הוא שואל: "הִי הִי, חטפת קריזה?" ושואל עונה לו: "לא קריזה ולא בְּטִיחִי".

ואבשי מוסיף: "שהנקבות יריחו ויתחרמנו עלי [...] היית אומר לי דוגרי". לאחר מכן הוא מוסיף: "אֹהוּ! גם זה נהיה לנו פסיכולוג!", ועל כך מעיר שאול המספר: "את המילה 'פסיכולוג' ביטא במתכוון בפ"א רפה" (עמ' 80–81). בהזדמנות אחרת אומר אבשי לשאול: "יאללה תעלה, נוסעים!" (עמ' 96). על השאלה מתי היא משתחררת, עונה חיה: "אֹט אֹט אֹט" (עמ' 42). וכשהיא מתפעלת היא אומרת: "יא אללה!" (עמ' 176). במקום "נאכל" אומר שאול: "נרביץ משהו" (עמ' 244), ועוד.

הסלנג שמביא הסופר מפיהם של הצעירים שזור גם במילות טאבו. כך, למשל, אומר אבשי לשאול: "זה מזרים דם לזין ועוזר לו להתרומם" (עמ' 80), ובמקום אחר הוא אומר: "ואללה הרגתם אותי. מה קורה לך? אם יהיו להם בכלל ביצים לזה, נחתוך להם אותן. הכל דיבורים, יא אֶבְנִי" (עמ' 279). חיה אומרת לשאול: "לא נראה לך שהגיעה השעה שנזדיין?" (עמ' 100), ושאל חושב על חיה: "והתשוקה היתה מבעירה אותי כולי מיד – להראות לה ולראות לה ולזיין לה את הנשמה עד העצם, יֹב כְּבוֹיו מֵט, כּוּס אִמָּה וכּוּס אִבִּיהָ וכּוּס היא בעצמה" (עמ' 100).

לעומת זאת, כשהמספר, שאול, מספר לנו את סיפורו, הריהו נוקט לשון נקייה, כגון: "והתחככה בזמיר עד שזעק לפורקן [...] הזמיר נרגע וחזר לכלובו" (עמ' 71), "הזמיר כאילו הוסחה דעתו מעט, וחומו ירד אף על פי ששמר זקיפות קומה" (עמ' 89).

הסלנג הצברי משמש בדיבורם של הצעירים בינם לבין עצמם בלבד. כשהם מדברים עם אחרים או כשהם בתפקיד הם נמנעים מלהשתמש בו והלשון שבפיהם היא העברית הישראלית המקובלת בארץ, שיש נוהגים לכנותה "בינונית", לא "לשון קלאסית" ולא "לשון מדוברת" אלא משהו שביניהן. אך גם לשון בינונית זו, לא כל ביטוייה הם לפי רוחו של הסופר. להלן שני סעיפים מתוך הספר המבהירים את דעתו על לשון זו של ימינו, ובסעיפים אלה נסיים את דיוננו. כפי שכבר ראינו, לעתים אין הסופר מסתפק בתיאור בלבד, והוא מוסיף ומביע במפורש את כאבו על לשוננו, הזונחת צורות לשון קדומות יפות, שהוא מתגעגע עליהן, והיא בשל כך הולכת ונעשית דלה. כך מספר שאול מה שייקה, עורך לשוני, אמר לו:

"שמת לב," אמר לי אז, למשל, "שבצה"ל עוסקים כל הזמן בהערכת מצב. קצין צה"ל שמכבד את עצמו לא יאמר 'אני חושב ש...' ולא יאמר 'אני סבור ש...' ולא יאמר 'אני משער ש...' ולא יאמר 'נראה לי ש...' ולא יאמר 'נדמה לי ש...' ולא יאמר 'לדעתי' או 'לפי שיקול דעתי', כי העברית הצבאית יודעת רק פעולה אחת וביטוי אחד: 'אני מעריך', או 'להערכת' – 'אני מעריך שהיא תבוא לפגישה במכנסי גיינס'. ממש כשם

שהמנהיג המדיני וכל פוליטיקאי אחר לא יאמר 'אני חושב ש...' ולא יאמר 'אני סבור ש...' ולא יאמר 'נראה לי ש...' וכו' וכו' כנ"ל, כי העברית הפוליטית יודעת רק פעולה אחת וביטוי אחד: 'אני מאמין'. בתרגום מן האנגלית כמובן – לא משלושה עשר העיקרים: 'אני מאמין (או אני מִמִּין) שהישיבה תיפתח בזמן'. אז הגנרל אומר: 'אני מעריך שהמצרים לא יפתחו במלחמה', והמדינאי אומר: 'אני מאמין שהסורים לא יפתחו במלחמה' ומְלָאָה הארץ הערכה ואמונה כְּמִין לֵים מְכָסִים. ובין המעריך ובין המאמין פורצת מלחמת יום הכיפורים. אילו חשבו וסברו ושקלו, ולא רק העריכו והאמינו, אולי היו הדברים נראים אחרת" (עמ' 246–247).

ועוד מספר שאול:

ואדון שְׁמֶשׁ קָטָן, רואה החשבון שלי, שבוודאי נטל חלקו מְשָׁלָם¹⁰ מידיהם, אמר לי בנוסח עפרון החתי: "אדון בר אדון, ביני לבינך מה זה כסף לעומת התגשמות של חלום". מצאה חן בעיני המילה "התגשמות" בפיו של אדון שמש קטן. ידידי שייקה יהלום, אוהב העברית, השיב לי פעם אחת על כרטיס ברכה ששלחתי לו לשנה החדשה, וכתב לי שהוא שמח שהעברית שלי מפגרת, ובאיחולי לו עדיין השתמשתי במילה משורש גש"ם: "לפנים בישראל", כתב לי שייקה, "בימי פְּחוּרֹתֵינוּ, היו מגשימים חלומות ומְאוֹוִיִּים, היתה התגשמות של רעיונות, של הציונות, היו יוצאים להגשמה, וזו היתה הגשמה עצמית בתוך מרחב אידיאולוגי חובק לאום; היום כאילו נשכח השורש הזה וכולם, אלו ואלו, במימוש מְמַמְשִׁים, כאילו השתלט מימוש הרווחים על הכל, ופשט גם על המְאוֹוִיִּים ועל הרעיונות, ובני אדם מאחלים לעצמם שיתממשו כל חלומותיהם, וזה הביטוי העליון של קרבת אדם לעצמו קודם כל. אני שומע את העברית הזאת, ואני מתחיל להרגיש שאולי מתחיל לעבור זמני. לכן אני שמח שיש עוד אדם מיושן כמוני, ואני מאחל לנו שנוסיף עוד שנים רבות לאחל זה לזה שיתגשמו חלומותינו" (עמ' 339–340).

הערות

1. אלי עמיר, אהבת שאול, הוצאת עם עובד, תל-אביב 1998.
2. כבר בראשית שנת תש"ט מוצאים אנו את יצחק אבינרי כותב על המילה **מונית** ומביע התנגדותו לחידושה. בספרו "יד הלשון" (עמ' 318, ערך "מונית") הוא מביא דברים שכתב ב"פינת הלשון" שלו בעיתון "על המשמר" בכ"ו בתשרי תש"ט: "מונית. חידוש זה, שהונהג בפקודת המשטרה, אינו מוצלח ביותר, וגם צורך אין בו. טקסי (או

- טכסי) – מילה בינלאומית היא [...]". אני מודה לעורך, ד"ר חיים א' כהן, שהסב את תשומת לבי לדברי אבינרי אלו.
3. ראה רשימת מונחי המנהל הציבורי, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית ז-ח (תש"ך-תשכ"א), עמ' 44.
4. אבן-שושן אינו מביא כלל את **בוידם**, ואת **אינטרסול** הוא מביא בכרך המילואים, אך הוא מנקד אותה **אִנטֶרְסוֹל**, כהגייתה בצרפתית.
5. במקום שהמילים בספניולית הובאו בספר בלא תרגום לצדן הוספתי כאן את התרגום בסוגריים מרובעים. אני מודה לד"ר אריה פילובסקי מאוניברסיטת חיפה שסייעני בתרגום.
6. על הגייה ליטאית בפי פולנים אנו שומעים גם בדבריה של חיה. על העיר גרודנו שבחבל ביאליסטוק, "מקום שהיה של ליטא, וסופח לפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה", מספרת חיה כי "היידיש [...] שדיברו שם היתה בהברה הליטאית, לא בהברה הפולנית או הגליציאית" (עמ' 167). תודתי לעורך, שהסב תשומת לבי לעניין זה.
7. הכוונה, כמובן, לסמ"ך נחצית.
8. אמנם נראה כי בכל המובאות האלה יש גם תופעה של שימוש ב**הזה** במשמעות של 'את) הדבר הזה', 'את) העניין הזה', 'את) הדברים האלה', וכיוצא בזה, כפי שמעיר לי העורך. אולם לא ברור לי מה מקורה של תופעה זו. אף יש לבדוק באיזו מידה שימוש מעין זה במילה **הזה** רווח בדיבור העברי של יהודי עיראק ומאפיין אותו.
9. [כמקובל בכתיבה העברית בת ימינו לא הקפיד הסופר על תעתיק מדויק מן הערבית, וכתב כאן, ובמקומות אחרים, קו"ף במקום כ"ף. – העורך]
10. **מְשָׁלִם** – כך ניקד כאן הסופר. על שאלתי על פי איזו מסורת ניקד מילה זו, ענה לי כי כך שמע בילדותו בירושלים וככה נשתמרה המילה בזיכרונו. כידוע, יש גרסאות שונות לקריאתה של מילה זו, ראה ח' ילון, "משלם", תרביץ א (תר"ץ), א, עמ' 153-155 וכן שם, א, ב, עמ' 139-140, המביא כתיבים שונים וקריאות שונות של מילה זו (את הניקוד מְשָׁלִם מצא ילון אצל שולבוס, אוצר המילים הכללי, לבוב תר"מ). במילון בן-יהודה, ערך "שלם", עמ' 7185, מנוקדת מילה זו מְשָׁלִם, כדוגמת מְעוֹמֵד, מְיוֹשֵׁב, מְקוֹרֵב, מְחֻזָּק. ניקוד זה מובא גם אצל יאסטרוב (עמ' 1586), וכך ניקד גם אבן-שושן במילונו.